

Přestavba Klementina od Ladislava Machoně: „Z tichého stánku bohoslovců zbudováno rušné skladiště moderní vědy“

Martina KOUKALOVÁ

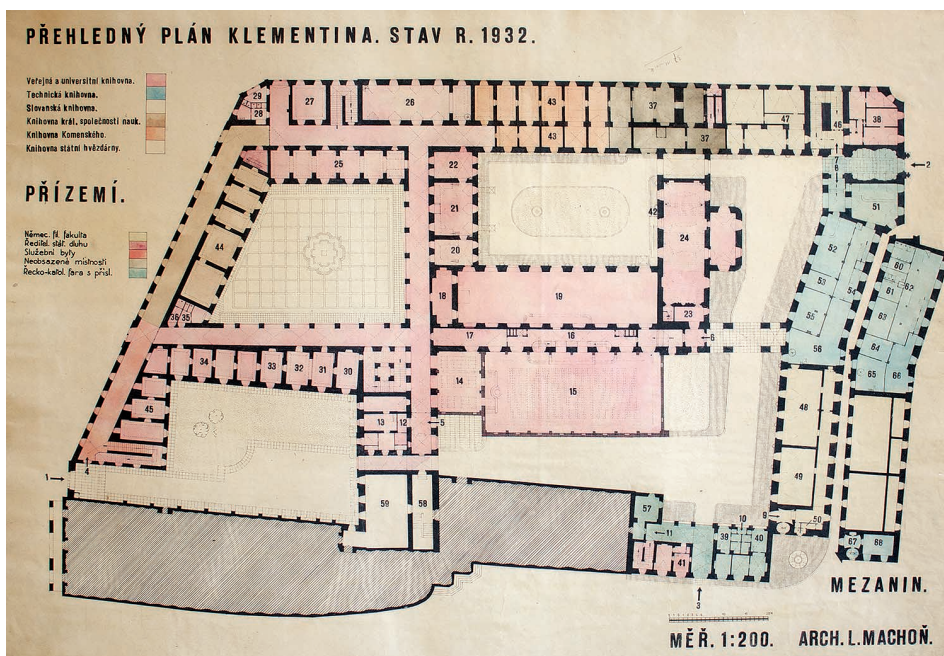
ANOTACE: Článek se zabývá přestavbou Klementina pro účely univerzitní a technické knihovny, kterou v letech 1923–1951 realizoval architekt Ladislav Machoň pod odborným dohledem historika umění Zdeňka Wirtha. Rozsáhlá a stavebně náročná adaptace barokního areálu je dnes pro památkovou péči stále aktuální, neboť prostory Národní knihovny procházejí v současnosti další rekonstrukcí.

Slova Zdeňka Wirtha z titulku článku, vepsaná do novodobých emblémů na severní fasádě Klementina,¹ celkem přesně vystihují myšlenku úpravy bývalé jezuitské koleje pro účely vědeckých knihoven. Jakmile se možnost výstavby nové knihovny budovy ukázala na počátku 20. let 20. století jako nereálná, rozhodl se Wirth legitimizovat záchranu tohoto barokního komplexu tím, že mu vtiskne nový život. Adaptace rozsáhlého a umělecky cenného areálu Klementina trvala více než čtvrt století a pod odborným Wirthovým dozorem ji provedl architekt Ladislav Machoň. Aby se z Klementina mohlo stát ono „rušné skladiště“, bylo třeba poměrně značných zásahů do stavební konstrukce, které umožnily tak složitý provoz, jakým je knihovna. Architekt zároveň musel respektovat původní umělecké vyznění památky. Přestože Machoňova úprava představuje význačnou fázi stavebního vývoje Klementina, dočkala se svého prvního uměleckohistorického zhodnocení formou výstavy² a konferenčního příspěvku³ teprve poměrně nedávno.

Příklad Klementina ukazuje, že konverze historického objektu k jinému využití rozhodně není pro architekty novým tématem. Z Machoňova citlivého a při tom autorsky svébytného přístupu by se mohla poučit i v současnosti probíhající rekonstrukce tohoto objektu, která se provádí kvůli neuskutečněné novostavbě knihovny budovy na Letné.

K historii Klementina

Největší a nejstarší česká jezuitská kolej vyrostla na místě bývalého dominikánského kláštera, třiceti dvou měšťanských domů, sedmi dvorů a dvou zahrad. Výstavba trvala téměř sto sedmdesát let, od příchodu řádu v roce 1556 až do dokončení posledního křídla v roce 1726. Interiéry a vnitřní vybavení se budovaly až do zániku řádu v roce 1773. Vzhledem k velikosti klementinského areálu a délce jeho výstavby se nelze divit, že jej sám Zdeněk Wirth popsal slovy: „přes zdánlivě uniformující

zevnějšek je komplex klementinský složen z mnoha částí nejrůznějšího měřítka, hmoty a stylového charakteru, jež každá svým způsobem ovládá příslušný úsek ulice nebo náměstí a spolupůsobí v architektonické jich kompozici.“⁴

Areál bývalé jezuitské koleje stojí na půdorysu daném středověkou uliční sítí, má čtyři dvory a propojuje dvě náměstí a čtyři ulice. Jeho součástí je raně barokní kostel Nejsvětějšího Salvátora a manýristická Vlašská kaple. S výstavbou samotných kolejních a školních budov v raně barokním stylu se začalo v roce 1653, a sice západním průčelím do Křižovnické ulice a tzv. kvadraturou tvořenou čtyřmi

■ Poznámky

1 Jednotlivá slova se nacházejí na jednotlivých emblémech od sochaře Otto Gutfreunda, jež symbolizují různé

Obr. 1. Ladislav Machoň: Přehledný plán Klementina. Stav k roku 1932. Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury (dále NTM AA).

vědní obory a zdobí nově provedené střešní vikýře otočené do Platnéřské ulice.

2 Martina Flekačová (Koukalová) – Kateřina Hekrdlová – Pavel Scheufler, *Meziválečná přestavba Klementina* (nepublikované texty), Galerie Klementinum 18. 3. – 10. 5. 2015, Praha 2015.

3 Ladislav Zikmund-Lender, *Stavět a usměrňovat: vstup Ladislava Machoně do historického prostředí ve 20.–40. letech v kontextu dobového diskurzu památkové péče*, in: Magdaléna Nová – Marie Opatrná (edd.), *Vidět. Slyšet. Číst. Rozumět. Sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů*, Praha 2015, s. 243–248.

4 Zdeněk Wirth, *Klementinum*, *Styl* XV, 1930, s. 60 a 64.

křídly s arkádovým dvorem, hvězdárenskou věží a refektářem na východní straně. Severní trakt do Platněřské ulice zůstal dlouho rozestavěný. Během vrcholné barokní etapy na počátku 18. století postupovala výstavba Klementina směrem na východ. Na jižní straně areálu vyrostl kostel sv. Klimenta a na jihovýchodní objekt tiskárny. Kostel sv. Salvátora byl křídlem propojen s kolejními budovami. Areál uzavřel trakt orientovaný do Seminářské ulice a Mariánského náměstí, včetně dostavby části orientované do Platněřské ulice. Postavena byla také Zrcadlová kaple s astronomickou věží. K pozdějším úpravám prováděným až po zániku jezuitského řádu patří přístavba klasicistní předsíně k Zrcadlové kapli nebo historizující objekt archeologického ústavu na místě tzv. kuřácké zahrady.⁵

Veřejná c. k. univerzitní knihovna vznikla v roce 1777 na základě dekretu Marie Terezie. Vedle dvou knihoven sloužících univerzitě – Klementinské a Nové karolinské knihovny –, které se již v areálu Klementina nacházely, se součástí stala i trojice knihovnických sbírek hrabat Kinských a v neposlední řadě také knihy svezené z dalších objektů zrušeného jezuitského řádu. Samotná knihovna však měla v rozsáhlém areálu vyhrazeno jen první patro v traktech kolem hospodářského dvora. Čítárně sloužila nejprve chodba nad arkádami spojující astronomickou věž a východní křídlo Klementina a později byla otevřena ještě druhá čítárna v křídle do Platněřské ulice. Do knihovny se vstupovalo vchodem na pravé straně průjezdu z Mariánského náměstí.

Lze umístit moderní knihovnu do Klementina?

Nedostatek místa, který univerzitní knihovna pocítovala v podstatě už od svého založení, pramenil z toho, že Klementinum poskytovalo útočiště ještě řadě jiných institucí.⁶ Knihy se provizorně ukládaly do regálů v chodbách nebo do Zrcadlové kaple, ale od poloviny 19. století chyběly volné prostory pro kanceláře a čítárny. Vedení knihovny proto začalo usilovat o výstavbu nové, samostatné budovy, pro niž uvažovalo o několika různých parcelách na Starém Městě. Jako nejvhodnější se nakonec jevil asanační blok XXI. při Mariánském náměstí s tím, že by novostavba mohla být spojena se sklaďišti v Klementinu tunelem pod Platněřskou ulicí nebo jejím přemostěním. Před vypuknutím 1. světové války již měla knihovna vypracovány studie o vhodnosti využití pozemku a rozhodla se jej proto zakoupit od pražské obce. Zájem o výše zmíněné pozemky však měla také městská knihovna, která zde od roku 1903 sídlila v domě na rohu Platněřské ulice a Mariánského náměstí.

Obnovená poválečná jednání probíhala od roku 1919 a ředitel univerzitní knihovny Jaromír Borecký⁷ se snažil upozorňovat všechny zainteresované instituce, že „*bolestný nedostatek tento* [místností – pozn. autorky] *sahá až na kořeny bytí*“.⁸ Na konci roku 1922 požadavky knihovny popsal ve zvláštním memorandu určeném prezidentu republiky.⁹ Ale i přes veškerou snahu ředitele Boreckého zakoupila v červnu 1923 volné parcely při Mariánském náměstí díky finanční podpoře Pražské městské pojišťovny městská knihovna. Sám Borecký dlouho bojoval o novou budovu a ještě před definitivním podpisem smlouvy napsal primátorovi Prahy a na ministerstvo školství žádost o rozdělení pozemků pro účely obou knihoven, protože knihovna potřebuje především „*čítárny a úřadovny, jakých pro živou knihovnu moderní v Klementinu dosíci nelze*“.¹⁰

Idea získat celý objekt Klementina a adaptovat jej pro účely moderní univerzitní knihovny se objevila na počátku roku 1923¹¹ a jejím původcem byl bezesporu tehdejší přednosta osvětového odboru ministerstva školství Zdeněk Wirth. Do jeho kompetence spadala agenda využití památkově cenných objektů a také předkládal ministroví podklady k rozdělování státních subvencí.¹² Už v lednu 1923 se ministerstvo školství ve srozumění ministerstva veřejných věcí obrátilo na Ladislava Machoně¹³ s žádostí o vypracování plánů, které by prověřily, zda a za jakých podmínek by bylo možné upravit Klementinum dle soudobých požadavků.¹⁴ Architektu Machoněvi byl projekt zadán přímo, bez soutěže.¹⁵ Wirth, který se snažil uvádět do praxe Rieglovy teoretické zásady, sázel na úzkou spolupráci mezi tvůrčí osobností architekta a památkáře. Architekt Machoně provedl na základě zaměření budov a zatěžkávacích zkoušek první náčrtu a 23. července 1923 odevzdal posudek ve prospěch umístění knihovny v areálu bývalé jezuitské koleje.

■ Poznámky

5 Protože se přestavba Klementina v letech 1924–1951 týkala především konstrukce a úpravy interiéru a vnější vzhled zůstal v podstatě zachován, ponechávám podrobný popis stavebního vývoje včetně účasti řady významných architektů stranou. Více viz Petra Nevimová (Oulíková), *Výstavba a výzdoba Klementina v letech 1556–1773* (dissertační práce), Ústav pro dějiny umění FF UK, Praha 2001, a také Petra Oulíková, *Klementinum průvodce*, Praha 2006.

6 Od zrušení jezuitského řádu zde sídlili generální seminář, arcibiskupská tiskárna, obrazárna Společnosti vlasteneckých přátel umění, Akademie výtvarných umění, Akademické gymnázium, některé ústavy české i německé

filozofické fakulty a dále Pedagogická knihovna Komen-ského, účetní odbor ministerstva financí, Evangelická bohoslovecká fakulta, archeologický seminář teologické fakulty, knihovna a úřadovna Královské české společnosti nauk, Československý ústav historický a Státní ústav fotometrický. Viz pozn. 2.

7 Jaromír Borecký (1869–1951), překladatel, hudební kritik a básník, pracoval v univerzitní knihovně od roku 1891 a v letech 1920–1930 byl jejím ředitelem.

8 Archiv Národní knihovny ČR (dále jen ANK), fond Výroční zprávy 1870–2015 (dále jen fond VZ), Výroční zpráva Veřejné a universitní knihovny v Praze za rok 1922, kap. VII. Poznámky o zdokonalování ústavu, nestránkováno.

9 Ibidem, nestránkováno.

10 ANK, fond Národní a universitní knihovna Praha (1916) 1918–[1960], (dále jen fond NUK), Spisy, dopis Jaromíra Boreckého Ministerstvu školství a národní osvěty, 8. června 1923.

11 Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavebnictví, Archiv architektury (dále jen NTM, AA), fond 86 – Klementinum, 20130326/03, Ladislav Machoně, nedatovaný strojopis nadepsaný Klementinum, s. 2.

12 Více viz Kristina Uhlíková, *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*, Praha 2010, s. 62–69.

13 Ladislav Zikmund-Lender uvažuje o tom, že se ředitel knihovny Jaromír Borecký s Ladislavem Machoněm „*znali ze zednářských kruhů*“, a na základě tohoto „*blízkého přátelství*“ měla být Machoněvi zakázka na přestavbu Klementina zadána přímo. Viz Zikmund-Lender (pozn. 3), s. 245. Domněnka staví pouze na dopise ze dne 7. července 1928 (NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20070302/06), v němž Borecký oslovuje Machoně „*Milý bratře architek-te*“. Machoně však Boreckého v téže době oslovuje „*Milý a vážený příteli*“ (ibidem, například dopis ze dne 18. července 1929) a na počátku rekonstrukce používal oslovení „*Vysocevážený pane řediteli*“ (ANK, fond NUK, Spisy, dopis ze dne 26. února 1925). Jméno Jaromíra Boreckého se v seznamech členů zednářských lóží neobjevuje a sám Ladislav Machoně byl zednářem až od roku 1925. Oslovení „bratře“ mohlo pocházet z jiné spolkové činnosti. Za laskavé poskytnutí informací z osobního archivu děkuji Janě Čechurové.

14 Oddělení dokumentace, Ústav dějin umění Akademie věd ČR (dále jen ÚDU AV ČR), fond Z. Wirth, karton VI, sv. 14, Zdeněk Wirth (?), nedatovaný strojopis, s. 1. Tentýž také v NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20130326/03, nedatovaný strojopis nadepsaný tužkou Slavostní shromáždění, s. 1.

15 Zdeněk Wirth stál za výběrem architekta i při řadě dalších rekonstrukcí významných památek, a zdá se tedy pravděpodobné, že tomu bylo stejně i v tomto případě. O Ladislavu Machoněvi Wirth napsal: „*Od roku 1920 měl jsem příležitost osobně sledovat práci a odborný vývoj architekta Machoně a od té doby trvá také naše spolupráce ve veřejných otázkách kulturních zejména v oboru výtvar-ných umění, ochrany památek, výstavnictví a muzejnictví.*“ NTM, AA, fond 26 – Ladislav Machoně (dále jen fond 26 – Machoně), složka fondu, Vyjádření dr. Zdeňka Wirtha o Ladislavu Machoněvi, 5. března 1956, s. 2.

Obr. 2. Přestavba severovýchodního traktu Klementina, asi 1924. Foto: firma Jan Matoušek. Archiv Národní knihovny ČR (dále ANK).

Obr. 3. Architekt Ladislav Machoň (první zleva) a ředitel Jaromír Borecký (třetí zleva) při inspekci na stavbě knihovny, asi 1924. Foto: firma Jan Matoušek. ANK.

Zdeněk Wirth stavěl svou myšlenku využít pro univerzitní knihovnu areál Klementina na racionální úvaze, že v podmínkách mladé republiky nebude možné udržovat a opravovat památky bez jejich smysluplného využití. Zároveň se vznikem československého státu vystala náhle potřeba řady nových budov pro nejrozličnější instituce. Wirth k tomu napsal: „ukázalo se záhy velmi jasné, že jinak neproduktivní investice, vložené do udržování a opravy stavitelských památek, čítaných k majetku státu a veřejných institucí vůbec, mohou býti nadále ospravedlněny jenom tehdy, učiní-li stavbu schopnou sloužiti dále veřejným účelům.“¹⁶ Wirthovu tezi přijal také Ladislav Machoň, když o mnoho let později popisoval adaptaci Klementina: „Jen záměrně oživená a novou náplní užitečná stavební památka má právo na své další trvání.“¹⁷

Na základě dochovaných historických plánů a zaměření budov zakreslil Ladislav Machoň soudobý stav Klementina. Z řady jednání s památkovým úřadem a ministerstvem školství zastoupeným Zdeňkem Wirthem vyplynuly zásady památkové ochrany, kterých se měl architekt ve svém návrhu držet. Machoň nesměl narušit celkový umělecký koncept stavby, musel zachovat půdorys a zastřešení, nesměl změnit velikost a členění oken a dveří nebo zasahovat do umělecké výzdoby. Odstraněny mohly být umělecky bezcenné přístavky z 19. století. Bylo možno vyměnit všechny dřevěné konstrukce, jako stropy a krov, za železobetonové, a stejně tak nestabilní klenby. Střechy mohl architekt doplnit novými vikýři k osvětlení skladišť a šikmé podkroví kolem hospodářského dvora a kuřácké zahrady vyměnit za rovné. Jako jedinou novostavbu mohl Machoň navrhnout objekt čítárny, předem situovaný na místo archeologického ústavu. Všechny umělecky cenné interiéry se měly pouze restaurovat.¹⁸ Soudobou kopií mohly být nahrazeny jen řemeslné prvky. Ale byla-li původní výzdoba zničena, měl ji nahradit moderní originál. Požadavky na stavební program z hlediska provozu knihovny vypracoval Jaromír Borecký. Návrh přestavby odevzdal architekt Machoň v září 1923.¹⁹

Ve výroční zprávě za tento rok již Jaromír Borecký s potěšením informuje, že „ujala se na rozhodujících místech myšlenka uprázdniti postupně celé Klementinum naší knihovně“, a s povděkem kvituje zájem prezidenta o umís-

2

3

tění ústavu.²⁰ Na začátku února 1924 předložilo ministerstvo školství Machoňovy plány k posouzení akademickému senátu a bibliotecní komisi univerzity, ředitelství knihovny a ministerstvu školství.²¹ Na konci téhož měsíce vydali úředníci veřejné a univerzitní knihovny memorandum,²² v němž deklarují názor, že ideální řešení by představovala nesporně novostavba. Ale obava, že by na ni mohla knihovna čekat léta a nikdy by se nenacházela na tak vhodně položené a dostatečně velké parcele v centru města, vedla zaměstnance knihovny k volbě přestavby Klementina.

V únoru 1924 se také prováděly sondy do základů bývalé jezuitské koleje a půdy pod ní, aby se ověřila jejich únosnost potřebná kvůli plánovanému vyššímu zatížení. Zkoušky dopadly příznivě. Ladislav Machoň tak mohl 22. dubna 1924 odevzdat generální projekt přestavby.²³ Už čtyři dny nato svolalo ministerstvo veřejných prací odbornou komisi složenou ze zástupců magistrátu, státní regulační komise a památkového úřadu, která měla předložené plány posoudit.²⁴ Dochovaný protokol celkem přesně charakterizuje hlavní rysy přestavby. Kvůli zřízení dostatečně nosných (1 000 kg na m²) a ohnivzdorných skladišť v podkroví Klementina bylo třeba snést stávající střešní krytinu a dřevěné krov, a dále dřevěné stropy nad druhým patrem (kromě několika výjimek, například nad chodbou do Křižovnické ulice). Nové stropy byly osazeny jako monolitická železobetonová deska s viditelnými nosnými trámy v podhledu, přičemž kvůli statickým požadavkům v některých patrech doplnil Machoň příčné trámy ještě podélnými. Vyžadovalo-li to příliš velké rozpětí některého křídla, musely být železné trámy podepřeny v interiéru ještě sloupy. Stropní desku zpevňuje věnec obepínající celý obvod stavby, jehož konstrukce si v některých případech vyžádala zásah do hlavní římsy. Nové půdní prostory byly vytvořeny jako železobetonové rámy, jejichž různě lichoběžníkový tvar vyplynul z odlišných průřezů střechy. Podkroví prosvětily vedle starých i nové vikýře. Komise v projektu postrádala zevrubnější plány betonových konstrukcí. Statické výkresy

a výpočty vypracovávala stavební firma Jana Matouška, kterou si knihovna v květnu 1924 vybrala v ofertním řízení na realizaci celé přestavby.

Kritika

Projekt přestavby Klementina odborná veřejnost nepřijala bez výhrad. Kritika však nemířila na architektonické kvality Machoňova návrhu, ale na samotnou ideu adaptovat pro moderní knihovní provoz barokní kolej. Na začátku května 1924 vyšly v *Českém slovu*, novinách národní socialistické strany, dva články, jejichž nejmenovaný autor měl pocházet z odborných knihovnických kruhů. Pisatel požadoval pro knihovnu výhradně moderní novostavbu a snažil se ukázat na „utopičnost a neúčelnost tohoto antikvárně grandiózního plánu“. Text zakončil zvoláním: „Takovéto torzo knihovní stavby bylo by nejen ostudou pro Československou republiku, nýbrž i vraždou pro čsl. vědecké knihovnictví.“²⁵ O pár dní později tentýž autor označil

■ Poznámky

¹⁶ Viz Wirth (pozn. 4), s. 64.

¹⁷ Ladislav Machoň, Klementinum – živá historická památka, in: Jaroslav Koreček, Emanuel Poche, Oldřich Štefan (edd.), *Kniha o Praze*, Praha 1958, s. 128.

¹⁸ Kostely Nejsvětějšího Salvátora, sv. Klimenta a Vlastská kaple nepatřily knihovně, a nebyly tedy součástí projektu.

¹⁹ NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20130326/03, Generální projekt, 1923.

²⁰ ANK, fond VZ, Výroční zpráva Veřejné a univerzitní knihovny v Praze za rok 1923, kap. VII. Poznámky o zdokonalování ústavu, nestránkováno.

²¹ NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20070302/06, dopis ministerstva školství Ladislavu Machoňovi, 28. ledna 1924.

²² ANK, fond NUK, Spisy, Memorandum úřednictva Veřejné a univerzitní knihovny v Praze o adaptaci Klementina pro účely knihovny, 28. února 1924.

²³ Viz Machoň (pozn. 17), s. 133.

²⁴ ANK, fond NUK, Spisy, Protokol sepsaný dne 26. dubna 1924 v Klementinu v Praze.

²⁵ Nepodepsán, Stavební úkoly vědeckého knihovnictví

projekt za nákladné provizorium, které může být také kvůli umístění skladišť ve druhém patře a v podkroví nebezpečné kvůli „30 a více vagónům knih ve výši 16,5 metru nad hlavami čtoucího obecnstva a knihovního personálu“.²⁶

Ministerstvo školství považovalo obsah článků za prozrazení úředního tajemství. Jaromír Borecký brzy přikl autorství svému kolegovi, místořediteli knihovny Ivanu Žmavcovi, který od počátku projekt přestavby kritizoval.²⁷ Žmavc se přihlásil k autorství písemných námitek zaslanych ministerstvu školství a k osobní návštěvě ministerstva financí, konal prý podle svého „dobrého vědomí a svědomí (...) a z lásky ke knihovnímu povolání“.²⁸ K autorství článků se přímo nepřihlásil, ale přestavba už podle něj byla natolik známá v odborných i veřejných kruzích, že jej ani nenapadlo „zachovávat mlčenlivost“.

Své stanovisko vyjádřil Ivan Žmavc rovněž v knize *Hospodářské řízení osvětové činnosti vědeckých knihoven* z roku 1924,²⁹ v níž se opět domáhal „knihovní novostavby“. Klementinum považoval pro účely knihovny za naprosto nevhodné, protože mělo jen omezený půdorys, vnitřní prostory byly od sebe příliš vzdáleny a plánovaných 30 000 m² užité plochy podle něj představovalo zbytečné naddimenzování. Předpokládal, že cena za výkup zbylé části jezuitské koleje od arcibiskupského semináře a za následnou úpravu bude příliš vysoká, stavba se v průběhu zadrhne a k novostavbě knihovny se tak nikdy nepřikročí. Žmavc, který považoval za vzor univerzitní knihovnu v Oslu, dále napsal: „odborníci z řad knihovnických a stavitelských přímo varují před pokusy, chtít ze starých a pro jiný účel stavěných budov udělati účelnou moderní knihovnu.“³⁰

Z odborných architektonických časopisů se návrhem adaptace Klementina zabýval pouze *Časopis československých architektů*. Architekti Jaroslav Stránský a Josef Šlégl sdíleli řadu výhrad týkajících se nevhodnosti využití staré budovy a nevhodnosti takové přestavby s místoředitelem Žmavcem. Argumentovali příliš velkými provozními náklady v podobě umělého osvětlení a vytápění neúčinných chodeb. Kritika ale mířila i na průběh příprav celého projektu: „Jest co litovati, že k otázce tak dalekosáhlého významu, jako je právě vybudování moderní Univ. Kn., nebyli přizváni interese-odborníci, především knihovníci mladší generace (...) a pak architekti-výtvarníci hlavně z nejmladší generace všech korporací. Jestliže se děly všechny porady s vyloučením těchto spolupůvodců, za přítomnosti stavebního podnikatele, není divu, že celý výsledek dostal se do nemožné situace (...) seriózní zájem o věc uhýbá k excentricitě ambic a nezdravých tvrdošijných vlivů kamaraderií.“³¹

Spolek československých inženýrů a architektů se ještě před vydáním tohoto článku obrátil s žádostí o stanovisko na Klub Za starou Prahu a navrhoval uspořádat o přestavbě Klementina odbornou anketu.³² Odpověď Klubu, který vystupoval v řadě jiných případů velmi kriticky, musela být překvapující: „Domácí rada (...) si opatřila potřebné informace a může Vás ujistiti, že Klementinu nehrozí ze stanoviska památkového žádné nebezpečí. Tři členové (...) měli příležitost účastniti se užší komise (...), prohlašují však shodně, že návrh je se stanoviska památkového značně výhodným. (...) anketa by v této věci mohla spíše znesnadňovat snahu o záchranu a vhodné zužitkování Klementina jako důležité památky stavební.“³³

Snad i kvůli této reakci vyjádřili Stránský a Šlégl nesouhlas s hlavní – památkově ochrannou – ideou celého projektu. Architekti se totiž obávali, že knihovna bude „obětována za cenu oživení čili zachování Klementina jako stavební památky“.³⁴ Požadovali moderní budovu s funkčním knihovním aparátem, protože „tímto situováním U. K. stává se mrtvým azylem a skutečným klášterem, do něhož uzavírá se na věčné časy každé živé dílo co pouhé inventární číslo“.³⁵

Klub Za starou Prahu naopak o adaptaci Klementina od počátku referoval kladně a krátké noticky ve svém *Věstníku* umisťoval výhradně do sekce o zachráněných, respektive opravených památkách. V roce 1924 se zde nachází stručné zhodnocení Machoňova projektu, „který při malých celkem změnách nynějšího útvaru vyhovuje po stránce památkové i půdorysné a užitkové“.³⁶

I. etapa: 1924–1925

Adaptace Klementina začala v červnu 1924 v jeho severovýchodním traktu při Platněřské ulici, kde doposud univerzitní knihovna sídlila.³⁷ Zahrnuto bylo také nároží s průjezdem do Mariánského náměstí. Ladislav Machoň a prováděcí firma Jan Matoušek si zde poprvé vyzkoušeli stavebně poměrně náročnou vestavbu železobetonových konstrukcí na místo odstraněných dřevěných stropů a podkroví. Rozsah tohoto zásahu dobře ilustrují dobové fotografie, které ukazují, že kromě obvodových zdí z druhého patra a střechy prakticky nic nezbylo. Původní římsy, ostění i okna zůstaly zachovány, pokud nebylo z konstrukčních důvodů nezbytné je snést. Severní křídlo obrácené do hospodářského dvora se pohledově „zvedlo“ o jedno patro, Machoň totiž mohl vestavbou kolmé mansardy rozšířit prostor půdních skladišť. Kvůli lepší světelnosti se zvětšily vikýře směřující do velkého (hlavního) dvora.

Dále Machoň obnovil vikýře ve východní části střechy orientované do Platněřské ulice, kte-

ré zanikly při požáru krovu v 18. století. Držel se původního barokního tvaru dochovaného v severním křídle, ale dle zásad Zdeňka Wirtha užil soudobé výrazové prostředky. Opustil barokní zdobnost a vikýře pouze pročlenil jednoduchými římsami. Tympanon doplnil plastikami Otto Gutfreunda. Emblémy zobrazují vědecké disciplíny: hvězdářství, filozofii, teologii, práva, přírodní vědy, lékařství a zeměpis. Sedmý emblém nese letopočet přestavby a Machoňovo jméno. Štít do Mariánského náměstí doplnily dvě volné Gutfreundovy plastiky. Podle původního návrhu měl také jezuitský kříž na vrcholu štítu nahradit kovový znak republiky.

Cílem první etapy bylo přestěhovat veškerý knihovní provoz na zbytek celé přestavby Klementina do těchto nově zřízených skladišť, aby

■ Poznámky

československého, *České slovo* XVI, 1924, č. 105, 4. května, s. 8.

²⁶ Nepodepsán, K diskusi o univerzitní knihovnu, *České slovo* XVI, 1924, č. 109, 8. května, s. 7.

²⁷ Ivan Žmavc (1871–1956), filozof a sociolog, měl v univerzitní knihovně na starost finanční hospodaření, věcný inventář a účetnictví. Byl aktivním členem Spolku československých knihovníků. Zabýval se vědeckým řízením práce a aplikací přírodněvědných metod ve společenských a ekonomických vědách.

²⁸ ANK, fond NUK, Spisy, dopis Ivana Žmavce ředitelství knihovny, 5. leden 1925.

²⁹ Ivan Žmavc, *Hospodářské řízení osvětové činnosti vědeckých knihoven*, Praha 1924.

³⁰ Ibidem, s. 35.

³¹ Jaroslav Stránský – Josef Šlégl, Moderní univerzitní knihovna, *Časopis československých architektů* XXIII, 1924, s. 53.

³² Archiv Klubu Za starou Prahu (dále jen KZSP), karton Staré Město, dopis Spolku československých inženýrů a architektů, 21. února 1924.

³³ Ibidem, odpověď Klubu Za starou Prahu Spolku československých inženýrů a architektů, 3. března 1924. Kromě účasti na oficiálních schůzkách požádal Klub o osobní představení plánů přestavby přímo Ladislava Machoně. Ibidem, dopis domácí rady Ladislavu Machoňovi, 7. března 1924.

³⁴ Viz Stránský – Šlégl (pozn. 31), s. 57.

³⁵ Ibidem, s. 54.

³⁶ Nepodepsán, Z činnosti Klubu a odborů, *Za starou Prahu, Věstník pro ochranu památek* X, č. 1–6, 1924, s. 23.

³⁷ V dopise Zdeňku Wirthovi Machoň píše, že během léta 1924 podnikl studijní cestu, z níž „přivezl hodně materiálu o bibliotékách“, ale bohužel neuvádí žádné bližší informace (ÚDU AV ČR, fond Z. Wirth, korespondence L. Machoň, dopis z 8. srpna 1924). Ve svém curriculum vitae psaném asi k roku 1930 Machoň udává, že v roce 1924 navštívil Německo, Dánsko, Norsko a Švédsko. NTM, AA, fond 26 – Machoň, 20071130/03.

4

5

6

se uvolnily budovy kolem hospodářského dvora. Za symbolické uzavření první etapy můžeme považovat vykoupení zbylé části Klementina od arcibiskupského semináře v březnu 1925.³⁸

Na rozdíl od všech následujících fází přestavby se právě tato první dočkala jedné zdrcující kritiky v novinách.³⁹ *Lidové listy*, vydávané Československou stranou lidovou, otiskly článek, jehož neznámý autor hodnotí Machoňovu adaptaci jako neúčelnou a poškozující starou památku. Pisatel hodnotí negativně vzhled nových železobetonových stropů i řešení půdních skladů, jejichž prostory se prý nedají kvůli lichoběžníkovému tvaru dostatečně využít. Celá přestavba už podle něj překročila plánovaný rozpočet: „A tak výsledkem ‚úpravy‘ jest nerozumné vyplývání peněz neúčelným způsobem a znešvažení staré památky.“⁴⁰ Od sudku se dostalo i Machoněmu iniciované sochařské výzdobě: „Na dovršení všeho ještě upravitel měl aspirace na novou ‚výzdobu‘

budovy Klementina. Na obnovené štíty dány symbolické emblémy a dokonce i na starý štít do Mariánského náměstí přidána sochařská zobrazení globu a mikroskopu, vše v moderním stylu, hodí se na barokní fasádu jako pěst na oko.“⁴¹ Naopak Klub Za starou Prahu sledoval tento „adaptační projekt na využití Klementina se sympatií“.⁴²

II. etapa: 1926–1929

Hlavní úpravy Klementina se odehrály během druhé fáze výstavby. Budova archeologického ústavu na velkém nádvoří ustoupila novostavbě čítárny s vestibulem. Odkryla se tak i celá výška astronomické věže, jež prošla opravami. Jednotlivá nároží pod ochozem měly doplnit nově navržené chříče od sochaře Jaroslava Horejce, ale z finančních důvodů se nikdy nerealizovaly.

Monumentalizující objekt čítárny osvětlený shora sedlovými světlíky obepíná vysoký sokl s průběžnou římsou nesenou mohutnými konzolami, které mělo dle Machoňova plánu zdobit sedm portrétů významných knihovníků. Díky svému architektonicky lapidárnímu řešení ustupuje čítárna do pozadí a nechává vyniknout prostor velkého nádvoří. Její interiérový prostor pro 260 čtenářů⁴³ je obložený dřevem a rytmicky jej člení šest zalomených nosníků, které protíná průběžná galerie určená pro příruční knihovnu. Vstup uvozuje mramorová fontána a původně také socha TGM. Přílehlý vestibul knihovny se šatnou je vměstnán na relativně malou plochu s nízkým stropem, vyznění prostoru však architekt povýšil horním osvětlením a použitím mramorového obkladu a mosazných svítidel. Nevelký vestibul navíc vytváří záměrný kontrast se vzdušností a velikostí samotné čítárny.

Jako hlavní vchod do knihovny Machoň využil původně otevřenou arkádovou chodbu ústící do průjezdu mezi velkým a studentským nádvořím. Nenápadný vstup tvoří jedno pole arkády, nad dveřmi s rovným nadpražím se nachází zakle-

Obr. 4. Budova archeologického ústavu na velkém nádvoří, která ustoupila nové čítárně, asi 1925 (fotografie poškozena povodní). NTM AA.

Obr. 5. Ladislav Machoň, Perspektivní pohled na novostavbu čítárny, 1925. NTM AA.

Obr. 6. Jedinou novostavbou se v areálu Klementina stal objekt čítárny, 1929. Foto: Atelier Bruner-Dvořák. ANK.

nuté okno. Toto křídlo, spojující bývalou kolej s kostelem sv. Salvátora, Machoň opticky „zvýšil“ proražením střechy horizontální mansardou. Stejný pás členěných a po dvou sdružených oken ve střeše se nachází také nad jižní stranou letního refektáře. A právě v případě těchto půdních vestaveb můžeme mluvit o vítězství utilitarismu nad původní barokní for-

■ Poznámky

38 ANK, fond NUK, Spisy, smlouva tržová mezi Československou republikou a arcibiskupským seminárním fondem, 19. března 1925.

39 Ladislav Machoň pečlivě sbíral a archivoval většinu článků, které noviny o přestavbě Klementina uveřejnily. Před rokem 1929, kdy byla knihovna slavnostně znovu otevřena, jich vyšlo jen pár. NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20130326/03.

40 Nepodepsán, „Adaptace“ Klementina, *Lidové listy* IV, 1925, č. 96, 28. dubna, s. 2. Vzhledem k řadě detailů z rekonstrukce i provozu knihovny v nově adaptovaném křídle pocházel autor článku pravděpodobně z řad zaměstnanců. Mohl jím být již zmiňovaný Ivan Žmavc.

41 Ibidem, s. 2.

42 KZSP, karton Staré Město, dopis domácí rady Ladislavu Machoňovi ze dne 16. února 1925, v němž jej žádá o poskytnutí materiálů k přípravě obsáhlejšího článku o přestavbě do svého *Věstníku*. V roce 1925 však časopis vůbec nevyšel a v následujících letech se Klub pravděpodobně zabýval aktuálnějšími kauzami.

43 Hlavní čítárna se od roku 1963 využívá jako hala služeb s listkovým katalogem.

7

Obr. 7. Pohled na sedlové světlíky čítárny a horizontální mansardy prosvětlující podkrovní sklady, 1929. Foto: Atelier Bruner-Dvořák. ANK.

Obr. 8. Ladislav Machoň, Perspektiva čítárny, 1925. NTMAA.

Obr. 9. Vstupní vestibul knihovny s šatnou a horním osvětlením, 1929. Foto: Atelier Bruner-Dvořák. ANK.

Obr. 10. Interiér nové čítárny určený pro 260 čtenářů, 1929. Foto: Atelier Bruner-Dvořák. ANK.

mou. Machoňovi se podařilo získat ve skladištích více místa a dostatečné prosvětlení, ale za cenu zřetelného vstupu do střešní krajiny Klementina.⁴⁴

Hlavní čtyřramenné schodiště Klementina nacházející se pod matematickou věží prosvětliil architekt nejen vybouráním zdí do obou křížových chodeb dle původní dispozice, ale osadil je i novým, subtilnějším zábradlím z mosazi. Dřevěné schody nahradily mramorové. Oltář sv. Jana Nepomuckého v podkroví byl restaurován.

Letní refektář, z něhož se stala speciální čítárna, se arkádovou chodbou na své jižní straně (dnes tzv. manipulační chodbou) propojil s novou Machoňovou čítárnou. Výzdoba refektáře – malby, štuky, kamna i lavaba v předsíni – se dočkala taktéž odborného restaurování. Po obvodu refektáře zůstala nově přeložená mramorová dlažba, pod čtenářské stolky položil architekt linoleum. Také nad refektářem bylo zřízeno skladiště knih nesené železobetonovým stropem.

Velkým úpravami prošla celá kvadratura. Machoň nechal v první řadě zasklít arkádovou

8

9

10

chodbu členěnými okny, aby mohla být pohodlně využívána celý rok, ale aby se zachovalo alespoň optické propojení s réвовým nádvořím. Bývalý rajský dvůr, doposud zarostlý zelení, architekt nově vydláždil a nechal zrestaurovat kašnu. Malé místnosti při severní straně nádvoří byly propojeny, v přízemí pro účely čítárny profesorů (dnes bufet). Tři místnosti v příčném křídle mezi réвовým a hospodářským dvorem (bývalá kuchyně, přípravná a spížírna) začaly sloužit jako hlavní a lístkový katalog a poštovní oddělení (dnes studovna přírodních a společenských věd). Všechny místnosti architekt nově osvětlil lunetovými okny do arkádové chodby. V těchto místnostech zůstaly dodnes zachovány Machoňem navržené železné galerie. Zimní refektář, který vznikl v 18. století v severním křídle kvadratury překlenutím kaple sv. Eligia, vybral Machoň pro čítárnu časopisů (dnes studovna vědeckých pracovníků) a doplnil ji taktéž železnými galeriemi. Nad dveře z ředitelských místností do skladišť, která se nacházejí v prvním patře, navrhl Jaroslav Benda gobelín a použil na něm citát ředitele Boreckého: „Vědění, nesoucí lidstvu světlo, a umění, vnášejícímu do života jas.“

Machoň navrhoval veškerý vestavěný i volný nábytek knihovny, ale z finančních důvodů se bohužel podařilo realizovat jen zařízení v přízemí sloužící pro návštěvníky. Dubový nábytek jednoduchých tvarů vycházel především z požadavku na dlouhou životnost. Architekt se pečlivě věnoval i rozmístění a počtu čtenář-

ských stolů a židlí a rozmýšlel, zda by měly stát čelem k pultu, nebo podél něj. Dle architektonických plánů byla vyrobena také nástropní, nástěnná i stolní svítidla z leštěné mosazi a kovové regály do skladišť. Prostory Klementina propojila potrubní pošta a čtyři osobní a tři nákladní výtahy.⁴⁵

Slavnostní otevření

Otevření nových prostor univerzitní knihovny⁴⁶ proběhlo symbolicky 28. října 1929 a sta-

■ Poznámky

44 Dochované plány ukazují, že se ještě v roce 1925 počítalo s jednoduchými vikýři se sedlovou střechou. O dva roky později už Machoň rozkreslil horizontální mansardu proraženou dvojicemi sdružených oken, z nichž se nakonec stal pás. Ještě rušivěji působí ploše zastřešené vikýře otočené do dvora kvadratury, které Machoň vměstnal mezi původní barokní. Viz NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 2011115/04.

45 Původní dvouramenné schodiště v severním křídle kvadratury architekt kvůli nutnosti vystavět výtah zboural a nahradil je novým, trojramenným. Schodiště bylo postaveno až v letech 1947–1948. Viz ANK, fond Mapy a plány [1782]–[1996], Machoňova přestavba, Ladislav Machoň, Návrh přestavby křídla do ulice Platnéřské a Křižovnické, řezy a schodiště, 1947, X112. Idem, Národní a univerzitní knihovna v Praze, Stav v roce 1948.

46 Po celou dobu přestavby byla knihovna přístupná veřejnosti.

11

Obr. 11. Nově zasklená arkádová chodba si uchovála optické propojení s réвовým nádvořím, 1929. Foto: Atelier Bruner-Dvořák. ANK.

Obr. 12. Bývalý letní refektář byl upraven na speciální čítárnu, 1929. Foto: Atelier Bruner-Dvořák. ANK.

Obr. 13. Čítárna časopisů se nacházela na místě zimního refektáře, 1929. Foto: Atelier Bruner-Dvořák. ANK.

Obr. 14. Místnost svazkového katalogu a zpravodajské kanceláře, 1929. Foto: Atelier Bruner-Dvořák. ANK.

lo se opravdu slavnostní událostí. Mezi pozvanými byli vedle prezidenta republiky také zástupci všech ministerstev, rektoráty i profesorské sbory obou pražských univerzit i ostatních vysokých škol, primátor Prahy, nejruznější knihovnické spolky a řada dalších kulturně vzdělávacích institucí celého Československa.⁴⁷

Úvodní promluvy se ujal ministr zahraničí Edvard Beneš a poté předal slovo Zdeňku Wirthovi, který hovořil o historii Klementina. Ladislav Machoň popsal hlavní zásady přestavby a označil za svůj cíl „spojení ducha stavby s moderním životem a výrazem“. ⁴⁸ Nato Jaromír Borecký přiblížil účastníkům historii veřejné a univerzitní knihovny. Dále následovaly proslovy dalších veřejně činných osobností.⁴⁹ O nové podobě knihovny informovaly také mnohé noviny, některé i s bohatým obrazovým doprovodem, jejichž zástupci se mohli předem zúčastnit prohlídky adaptovaných částí s výkladem Zdeňka Wirtha i Ladislava Machoně.⁵⁰ Přijetí výsledné podoby knihovny bylo výhradně pozitivní.

Většina článků zdůrazňovala především kontrast mezi původním chátrajícím objektem, který v interiérech odstrašoval svou temnotou

12

13

14

a chladem, a moderními a vzdušnými místnostmi. Sám stavbyvedoucí firmy Matoušek, František Laurin, popsal v *Prager Presse* Klementinum před přestavbou jako „velký kamenný massiv kolem několika dvorů, tato těžká mlčenlivá hmota jako by se vzpírala pohybu, změnám, vydechnutí“. ⁵¹ Opakovaně byl oceňován Machoňův pietní přístup. *Lidové noviny* k tomu napsaly, že „najde se málo budov, v nichž by se tak dokonale slučovala tradice minulosti s moderními požadavky“. ⁵² Ještě podrobněji se rozepsali v *Českém slovu*: „Pro skladiště určeno II. patro a podkroví, při čemž železobetonové konstrukce provedeny byly tak, aby nebyl narušen barokový ráz budovy. Práce byly skutečně provedeny bez nejmenšího poškození umělecké výzdoby, kterou tvoří vzácné barokové fresky a štukové reliéfy s plastikami. Překvapuje vzdušnost a lehkost konstrukce tam, kde byly dříve masivní zdi a neužitečné půdy.“ ⁵³ Chválou novinářů nešetřili ani nad Machoňovými novodobými vstupy. *Národní listy* architektovu práci popsaly takto: „Tvarově vesměs jednoduché formy, v nichž není pranic barokního, a přece se kupodivu dobře přimykají k architektuře, zvláště místnosti katalogů mají při vši praktičnosti architektonický vtip a vzhled, kterou má Machoňova celá architektura vůbec.“ ⁵⁴ Právě místnosti katalogů označil sám architekt v reportáži pro *Pestrý týden* za své nejmilejší. ⁵⁵ Josef Otto Novotný v *Národních listech* zase vyzdvihl „skvělou veřejnou čí-

tárnu plnou vzduchu a světla, které sem vtéká plnými proudy shora skleněným stropem“.⁵⁶

■ Poznámky

⁴⁷ ANK, fond NUK, Spisy, Adresář hostů pozvaných k slavnostnímu otevření nových čítáren a místností v Klementinu 28. X. 1929.

⁴⁸ ANK, fond NUK, Spisy, proslov architekta Machoně na slavnostním shromáždění..., 28. 10. 1929.

⁴⁹ Více viz Josef Otto Novotný, Slavný den pražské univerzitní knihovny, *Národní listy* LXIX, 1929, č. 297, 30. října, s. 3.

⁵⁰ ANK, fond NUK, Spisy, dopis Jaromíra Boreckého ministerstvu školství a národní osvěty, čj. 1394/29, 9. října 1929.

⁵¹ František Laurin, Přestavba Klementina, *Prager Presse* X, 1930, č. 163, 15. června, s. 17. Citováno z českého strojopisného překladu, viz NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20130326/03.

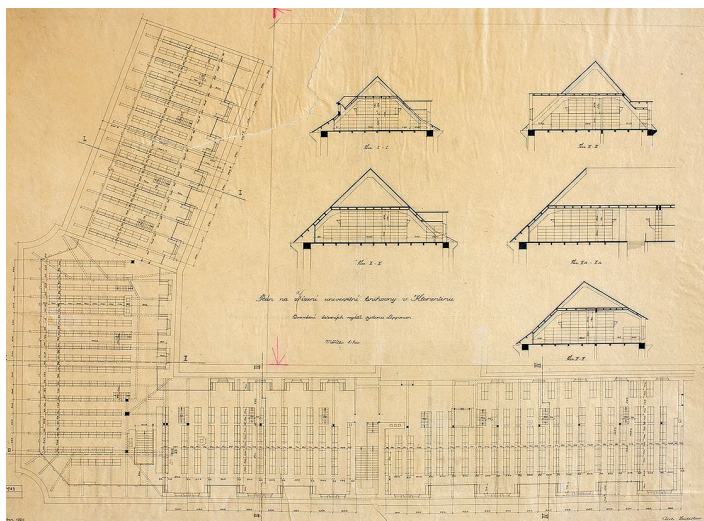
⁵² djk, Nová univerzitní knihovna v Praze, *Lidové noviny* XXXVII, 1929, č. 536, 24. října, s. 5.

⁵³ mj., Nová budova univerzitní knihovny v Praze, *České slovo* XXI, 1929, 24. října, s. 3.

⁵⁴ Nepodepsán, Od jezuitské koleje k moderní univerzitní knihovně, *Národní listy* LXIX, 1929, č. 292, 24. října, s. 11.

⁵⁵ Nepodepsán, Chvilí s projektantem přestavby architektem L. Machoněm, *Pestrý týden* IV, 1929, č. 46, 16. listopadu, s. 12–13.

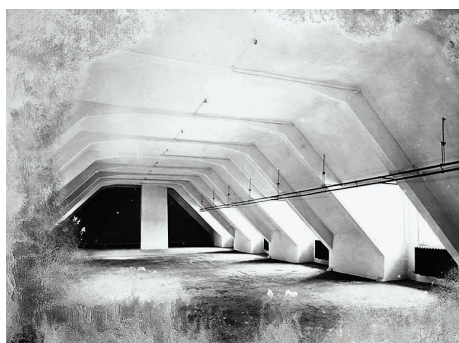
⁵⁶ Josef Otto Novotný, Nová éra veřejné a univerzitní knihovny v Praze, *Národní listy* LXIX, 1929, č. 292, 24. října, s. 4.

15

16

17

U příležitosti slavnostního otevření se rozhodl bilancovat rovněž Zdeněk Wirth. V časopise *Styl* shrnul svůj odborný přístup k soudobé péči o památky. Architekt podle něj musel do značné míry potlačit tvořivou stránku své osobnosti, aby nepoškodil cennou památku. Wirth nešetřil chválou, když napsal, že „již nyní podal architekt Machoň skvělý důkaz nezištného oddání věci a omezení tam, kde dílo starého umělce technicky a umělecky má dosud platnost, a taktu, kde program mu ukládá, aby do starého okolí vkládal vlastní tvorbu“.⁵⁷

Ladislav Machoň, polichocen takovýmto uznáním, v dopise Zdeňku Wirthovi napsal: „Opravdu si nejsem ani všeho vědom, co jste o mé práci napsal, nutně vím, že co je tam dobrého, bylo zpracováno s Vámi. A že to dobře dopadlo je hlavní zásluha Vaše a měl [jsem] jen to štěstí, že jsem s Vámi pracoval a doufám i práci dokončím.“⁵⁸

III. etapa 1930–1935

Během 30. let se adaptační práce na Klementinu výrazně zpomalily kvůli všeobecné hospodářské krizi. Ministerstvo školství nedisponovalo dostatkem financí, které by mohlo uvolňovat na opravy památek.⁵⁹ Do roku 1931 se prováděly úpravy nutné pro úplný provoz knihovny a dále opravy reprezentačních prostor Klementina. Restaurovaly se nástropní

malby v prvním patře tzv. křížovnické chodby, na kamennou dlažbu zde nechal Machoň položit ochranné linoleum a při stěnách se objevily regály na knihy. Obnoveny byly matematické sály i Mozartův sál včetně odstranění druhotně umístěného nábytku.

Sedm místností v prvním patře traktu orientovaného do Platnéřské ulice nechal Machoň upravit na trezory pro rukopisy a inkunábule a vybavil je železnými dveřmi, okenicemi i automatickým hlásičem požáru. Díky dokončení skladišť ve druhém patře tohoto křídla se všem knihám dostalo definitivního umístění. Pro lepší orientaci nechal v roce 1931 vedení knihovny označit nové místnosti orientačními tabulemi podle typografického návrhu Ladislava Machoně. U vchodu z Křížovnické ulice byla osazena bronzová tabule s názvem knihovny.

Když v letech 1931–1932 probíhala úprava východního křídla do Seminářské ulice pro technickou knihovnu, práce ve zbytku Klementina se v podstatě zastavily. Do nově upravených místností v západním traktu se mohla Slovanská knihovna nastěhovat až v roce 1935. Čím dál tím naléhavěji vyvstávala potřeba dokončit původní Machoňův projekt v úplnosti, aby mohl provoz knihovny, například cirkulace knih, fungovat tak, jak byl naplánován. Ředitel knihovny Jan Emler se proto v roce 1935 obrátil na ministerstvo školství s žádostí o poskytnutí financí na opravy tzv. Fantovy kaple a proměnné chodby.⁶⁰ Emler, který stál v čele knihovny od konce roku 1930,⁶¹ argumentoval výrazným nárůstem knih a čtenářů. V roce 1935 totiž získala univerzitní knihovna rovněž status národní knihovny a dle zákona měla právo tzv. povinného výtisku. Podle Emlera adaptace v podstatě ustrnula v roce 1929 a dosud neopravené části s dřevěnými stropy a krovy by podle něj mohly představovat potenciální nebezpečí. Nakonec se do začátku války podařilo v rámci IV. etapy v letech

Obr. 15. Ladislav Machoň, Plán na zařízení univerzitní knihovny v Klementinu. Návrh železných regálů systému Lippman, 1925. NTM AA.

Obr. 16. Interiér skladu knih, 1929. Foto: Atelier Bruner-Dvořák. ANK.

Obr. 17. Vestavba obnizdorných skladišť v půdních prostorech univerzitní knihovny, 1929 (fotografie poškozena povodní). NTM AA.

1935–1936 alespoň zrestaurovat Zrcadlovou kapli, i když musel být původní projekt výrazně zjednodušen. Kaple nově sloužila pro pořádání výstav. Upraveno bylo nádvoří před kaplí a nádvoří se studentem. Čítárna rukopisů nacházející se nad dnešním bufetem se veřejnosti otevřela až v roce 1937.

Technická knihovna 1931–1932

Podobně jako univerzitní knihovna bojovala s nedostatkem místa také společná odborná knihovna české a německé vysoké školy technické sídlící v Husově ulici čp. 240. Ta se v roce 1921 dohodla s knihovnami Spolku česko-

■ Poznámky

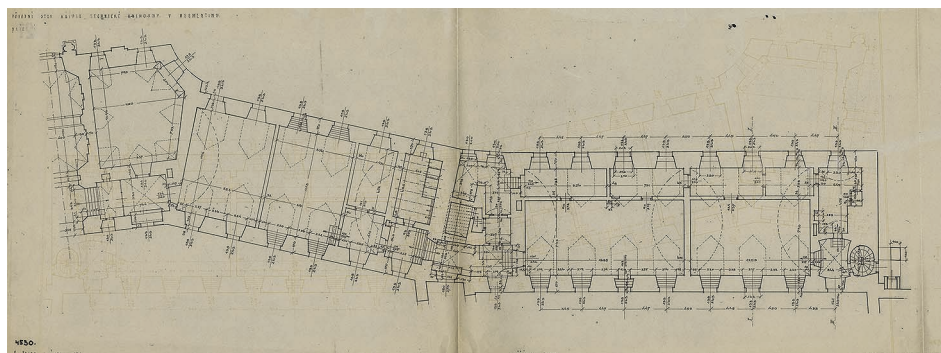
⁵⁷ Viz Wirth (pozn. 4), s. 71.

⁵⁸ ÚDU, fond Z. Wirth, korespondence L. Machoň, dopis Ladislava Machoně Zdeňku Wirthovi, 4. července 1930.

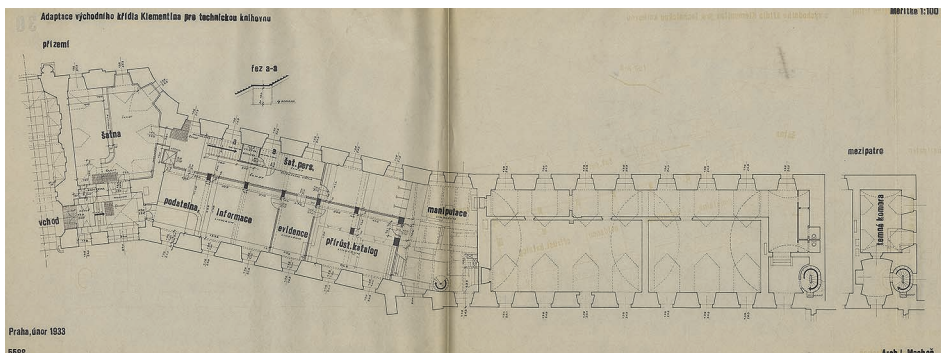
⁵⁹ Více viz Petr Štoncer, Příspěvek k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938, Část 5. – Státní subvence na opravy památek, *Zprávy památkové péče* LXVI, 2006, č. 1, s. 57–60.

⁶⁰ NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20070302/06, dopis Jana Emlera ministerstvu školství a národní osvěty, 11. července 1935.

⁶¹ Jan Emler (1877–1951) byl právník a knihovník, věnoval se historické topografii Prahy. V letech 1919–1931 skládal knihovní fondy nově ustavené knihovny Univerzity Komenského v Bratislavě. Mezi lety 1931–1939 působil jako ředitel univerzitní a později národní a univerzitní knihovny.

18

19

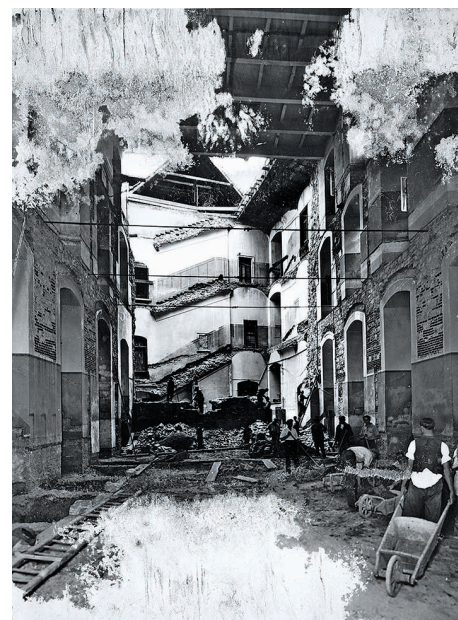
slovenských inženýrů a architektů, Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách a Technického muzea československého, že budou nové prostory pod hlavičkou „ústřední technické knihovny“ hledat společně. V témže roce si vyhlédly kostel sv. Václava na Zderaze s přilehlým volným pozemkem, ale na realizaci nezískaly potřebné peníze.⁶²

V roce 1926 se technické knihovně naskytla příležitost usilovat o místnosti ve východním křídle Klementina, které se měly uvolnit po přestěhování filozofické fakulty do nové budovy na nynějším Palachově náměstí. V prosinci téhož roku už se jednalo o rozmístění místností knihovny⁶³ a v lednu 1927 se sešla knihovní komise vysokého učení nad návrhy architekta Machoně.⁶⁴ Na základě žádosti z roku 1927 přidělilo ministerstvo školství prostory východního traktu Klementina technické knihovně. Machoněovy plány adaptace schválilo v roce 1931 ministerstvo veřejných prací s tím, že „bude dbáno největší úspornosti a bude používáno materiálu sice trvanlivého, ale méně nákladného tak, aby rozpočtový stavební náklad byl co nejvíce snižen“.⁶⁵

Adaptace traktu do Seminářské ulice probíhala v letech 1931–1932 a jde o nejvýraznější Machoněův zásah do Klementina, který si však vynutila komplikovaná vnitřní dispozice. Toto neužší klementinské křídlo má zalomený půdorys. Severní část byl původně jednotrakt, v jižní části zase zabíralo prostor dvou pater jezuitské divadlo. Do křídla se vstupuje z průjezdu do Mariánského náměstí, ale hlavní čtyřramenné schodiště na lichoběžníkovém půdo-

rysu se nacházelo až v místě zalomeného styku obou polovin. Machoně tak musel vhodně umístit nový ústřední prostor knihovny s výpůjčním pultem, který by měl přímé napojení na hlavní čítárnu, čítárnu časopisů i lístkový katalog, aby mohla cirkulace knih probíhat co nejjednodušeji (včetně možnosti vzájemných výpůjček s univerzitní knihovnou). Zároveň musel rozdělit poměrně velké místnosti na menší a funkčně navázané kanceláře.⁶⁶ Rozhodl se proto pro kompletní přepatrování celého traktu, z něhož vlastně zbyly jen obvodové zdi.

Všechna patra určená pro čtenáře spojuje nové jednoramenné schodiště, které se táhne od vstupního vestibulu s šatnou přes mezanin až do prvního patra k oběma čítárnám. Schodiště stoupá podél vnější zdi křídla, odkud je také přirozeně osvětlováno. Přes jednoduché a funkční pojetí působí díky své délce, mramorem obloženým stupňům a kovovému zábradlí monumentálně. Modernistickou strohost ještě podtrhuje schodišťová hala, táhnoucí se přes tři podlaží, v níž architekt ponechal přiznanou nosnou konstrukci včetně trámů v podhledu. Mezi přízemí, kde se nacházejí kanceláře, a první patro umístil Machoně mezanin s toaletami, kuřárnou a místností k odpočinku, které postrádal v univerzitní knihovně. Podlaha mezaninu ale musela být vložena do příčnicku oken orientovaných do dvora. Členění průčelí se podle Wirthových zásad nesmělo změnit. Přitom ale architekt nově osvětlil přízemní místnosti malými okny, navrženými po vzoru suterénních oken křídla do Platněřské ulice. Do vstupního prostoru nechal prorazit velké

20

Obr. 18. Ladislav Machoně, Původní stav křídla technické knihovny v Klementinu, 1930. ANK.

Obr. 19. Ladislav Machoně, Adaptace východního křídla Klementina pro technickou knihovnu, 1933. ANK.

Obr. 20. Pohled do vybouraného východního křídla Klementina určeného pro technickou knihovnu, 1931 (fotografie poškozena povodní). NTM AA.

půlkruhově zaklenuté okno, kterým vyplnil dochované ostění identické s vedlejším průjezdem.

Velkolepé schodiště ústí do předsálí s výpůjčním pultem a přiléhajícím lístkovým katalogem, pro něj architekt využil prostor bývalého schodiště, odkud vede přes obloukový přechod ve druhém patře spojnici s univerzitní knihovnou. Z této vstupní místnosti se vchází do hlavní čítárny i čítárny časopisů. Hlavní čítárna se nachází na místě bývalého jezuitského divadelního sálu, který vznikl v 18. století. Machoně při vybourávání pater objevil původní malovaný dřevěný strop tohoto divadla, které

■ Poznámky

⁶² Více viz NTM, AA, fond 26 – Machoně, 20081208/04.

⁶³ NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20070302/06, Návrh rozdělení místností pro technickou knihovnu vysokých škol technických v Praze-Klementinu, 20. prosince 1926.

⁶⁴ Ibidem, Protokol v širší komisi knihovní, 14. ledna 1927.

⁶⁵ Ibidem, dopis ministerstva veřejných prací Ladislavu Machoněvi, 14. února 1931. Architekt dostal doporučení místo mramoru použít umělý kámen nebo sklo.

⁶⁶ NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20070302/06, Ladislav Machoně, Technická knihovna v Klementinu (strojopis), 1936.

mělo dvě patra výšky, jak je patrné podle odlišných oken na fasádě do dvora. Strop byl snesen, restaurován a znovu osazen právě nad hlavní čítárnu. Vnitřní vybavení obou čítáren bylo velmi jednoduché. Stejně jako v hlavní čítárně univerzitní knihovny použil i zde Machoň vodní prvek v podobě fontány původně umístěné v domítáři, ale od počátku kvůli nedostatku financí nepočítal s uměleckou výzdobou.⁶⁷ Chyběla také originálně navržená svítidla a nábytek.

První a druhé patro severní části tohoto traktu propojují dvě nová točitá schodiště, která Machoň zvolil kvůli úspoře místa. Z druhého patra vytvořil architekt trojtrakt s vnitřní chodbou, kam situoval katalogy a ředitelské kanceláře. Chodba byla otevřená do podkroví s galerií, které jí dodávalo světlo seshora. Střední prostor chodby působil díky své výšce a hornímu osvětlení daleko velkolepěji. Druhé patro jižní části stejně jako veškerá podkroví slouží jako skladiště knih.

Od počátku projektové přípravy se na řešení technické knihovny podílel i její ředitel Antonín Moucha,⁶⁸ což se mělo dít v „*nejjušší spolupráci*“ s architektem, který „*s povděkem přijímal od Dr. Mouchy veškerá odborná doporučení, která pak zajistila dobrý a hladký provoz knihovny*“.⁶⁹ Moucha také navrhl speciální transportér přizpůsobený vertikálnímu oběhu knih a osobně vybíral veškerý typový nábytek.

Součástí plánů na technickou knihovnu bylo také řešení nároží mezi Seminářskou a Karlovou ulicí, odkud byla odstraněna vysoká zeď a kůlna. V roce 1930 navrhoval Machoň parcelu ve tvaru čtvrtkruhové výseče zastavět jednopatrovým objektem obchodu členěným v přízemí arkádami a otevřeným v prvním patře členěným pásovým oknem.⁷⁰ Kvůli zachování původního vzhledu nároží byla nakonec tato piazzetta ponechána volná, vydlážděna mozaikou a doplněna o fontánu.⁷¹

V roce 1933 se univerzitní a technická knihovna propojily skrze chodbu nad obloukovým přechodem mezi východním traktem a hvězdárenskou věží tak, aby si mohly navzájem vypůjčovat knihy. Technická knihovna se veřejnosti otevřela 9. května 1935, ale slavnostní ceremoniál se odehrál bez účasti státní správy i autora přestavby Ladislava Machoně. Dokončení přestavby další velké části Klementina nemělo ani zdaleka tak velkou publicitu a pravděpodobně bylo chápáno jako pokračování v předešlých adaptačních pracích. Vnímá to tak i sám architekt Machoň, když napsal: „*Provedení celé přestavby navrženo ve smyslu dosavadních úprav Klementina jak materiálově tak formou.*“⁷²

Architektonické pojetí interiérů technické knihovny působí na první pohled modernističtější dojmem než úpravy prostor kolem kvadra-

tury a novostavba čítárny. Je to způsobeno hlavně tím, že se zde kvůli provozně nezbytnému přepatrování nezachovaly původní prvky jako dveře, ostění, klenby apod. Architekt se tudíž ve svých návrzích nemusel tolik ohlížet na památkové vyznění dochovaných interiérů. Kompletně novodobé je také dispoziční schéma celého objektu včetně například užití točitých schodišť. Oproti předchozím etapám použil Machoň ve větší míře kovové prvky, například rámy vstupních dveří nebo zábradlí. Držel se ale i klasičtějších a již dříve použitých tvarů, jako výrazného členění zasklených otvorů. Plány technické knihovny a druhé etapy univerzitní knihovny od sebe navíc dělí pět let, během kterých se přirozeně proměňoval i Machoňův architektonický styl. K Machoňovým soudobým realizacím patřila například funkcionalistická Řivnáčova vila v Jevanech nebo automatická telefonní ústředna na Letné.⁷³

Ani adaptace východního křídla Klementina pro technickou knihovnu nebyla přijímána úplně bezvýhradně. Proti přepatrování tohoto křídla a zastavení nároží ulic Seminářské a Karlovy se v roce 1931 ohradil Klub Za starou Prahu a svůj protest adresoval zemskému úřadu s odůvodněním, že nový regulační plán chrání Klementinum jako památku a nesmí být změněn jeho ráz ani dispozice.⁷⁴ Sám architekt popisoval zásah do objektu jako „*značný*“, přestože podle něj „*vnějšek budovy nebyl dotčen*“.⁷⁵ Architekta ocenil historik umění František Kovárna, který vyzdvihl rychlé spojení čítáren se skladišti. Návrh podle něj „*řeší problém za těžkých podmínek zachování starého rázu budovy skutečně šťastně a znamená maximum možnosti*“.⁷⁶

Přes některé výhrady považoval Klub úpravu Klementina za velmi zdařilou a budovu v roce 1936 zahrnul do své série vycházek věnovaných vstupům soudobé architektury do památkově chráněných objektů,⁷⁷ přičemž nešetřil chválou: „*Přítomní s uznáním kvitovali nesmírné zásluhy státních i zemských činitelů i prováděcího architekta ing. Ladislava Machoně o pietní restauraci i vskutku taktní přizpůsobení komplexu klementinských budov potřebám moderního ústavu.*“⁷⁸

Karlova univerzita se v roce 1935 rozhodla završit úpravy Klementina vydáním rozsáhlé souborné publikace shrnující jeho dějiny od 10. století až po přestavbu pro účely národní knihovny. Redakční radu tvořili Josef Cibulka, Karel Guth, Václav Vojtěšek a Zdeněk Wirth.⁷⁹

■ Poznámky

67 Uvažovalo se o případné malířské výzdobě dvorního průčelí technické knihovny proti hlavní čítárně a Zrcadlové kapli. Více viz NTM, AA, fond 26 – Machoň, 20060306/02, dopis Ladislava Machoně Otto Plachtovi na ministerstvo

školství, 1. prosince 1939.

68 Antonín Moucha (1882–1945) vystudoval na pražské německé univerzitě exaktní filozofii a fyziku a poté nastoupil do technické knihovny. Od roku 1914 byl pověřen jejím vedením. Po skončení 1. světové války získal funkci ředitele, v níž setrval až do roku 1945. Kromě výrazného podílu na přestěhování knihovny a adaptaci Klementina se ve své pozici zasloužil o racionálnější stavění knižního fondu a modernější vedení katalogů. Antonín Moucha byl svobodný zednář. V roce 1947 realizoval Ladislav Machoň jeho pomník na Olšanských hřbitovech. Viz NTM, AA, fond 26 – Machoň, 20070809/06 a 20100326/01.

69 Elisabeth M. Schenk, Die Technische Hochschule in Prag und ihre Bibliothek 1718–1945, in: Otto Harrassowitz, *Bibliothek und Wissenschaft*, Wiesbaden 1977, s. 40. Přeloženo z němčiny autorkou. Elisabeth Schenková byla druhá žena Antonína Mouchy.

70 NTM, AA, fond 26 – Machoň, 20060306/02.

71 Machoň se zabýval také možností osadit do tohoto nároží sochu Raněného od Jana Štursy a konzultoval toto umístění se Spolkem výtvarných umělců Mánes. Podle Zdeňka Wirtha se sem tato socha ale „eticky“ nehodila. NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20070302/06, dopis Ladislava Machoně spolku Mánes, 31. října 1931.

72 NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20070302/06, Ladislav Machoň, Popis přestavby technické knihovny v Klementinu (strojopis), 1931, s. 1.

73 Z výše uvedených důvodů proto nelze souhlasit s názorem Ladislava Zikmunda-Lendera, že pojetí technické knihovny představuje Machoňem záměrně zvolený kontrastní přístup k přestavbě historické památky na rozdíl od konformního přístupu v případech úprav pro univerzitní knihovnu. Viz Zikmund-Lender (pozn. 3), s. 244–247. Není sporu o tom, že se Machoň v použití některých prvků posunul blíže k funkcionalismu, ale technický ráz této adaptace vychází především z nutnosti změny vnitřní dispozice kompletním přepatrováním traktu. Železobetonová konstrukce je zde (na rozdíl od univerzitní knihovny) viditelná i v částech přístupných veřejnosti. Adaptaci navíc ovlivnil omezený rozpočet zapříčiněný dobovou hospodářskou krizí.

74 KZSP, dopis Klubu zemskému úřadu, 6. května 1931.

75 Viz Machoň (pozn. 72), s. 1.

76 Dr. F. K. [František Kovárna], Přestavba Klementina pro technickou knihovnu, *Lidové noviny* XL, 1931, 22. července. Citován strojopis článku, viz NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20130326/03, nestránkováno. Publikovaný článek se v *Lidových novinách* nepodařilo autorce dohledat.

77 NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20070302/06, dopis Klubu Za starou Prahu Ladislavu Machoňovi, 14. října 1936. Výklad při prohlídce podali Zdeněk Wirth, Jan Emmler i Ladislav Machoň.

78 KZSP, dopis Klubu zemskému úřadu ze dne 4. listopadu 1936, v němž apeluje na pokračování stavebních úprav, které doposud nedosáhly k severozápadnímu křídlu.

79 Více viz NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20130326/03, dopis Rektorátu Karlovy univerzity Ladislavu Machoňovi, včetně přílohy s obsahem připravované knihy, 2. dubna 1936.

21

Obr. 21. Vstupní hala technické knihovny se šatnou, 1933. Převzato z: *Forum: zeitschrift für Kunst, Bau und Einrichtung* (dále *Forum*), 1936.

Obr. 22. Ústřední prostor technické knihovny s výpůjčním pultem, 1933. Převzato z: *Forum*, 1936.

Obr. 23. Schodišťová hala v technické knihovně s příznovou nosnou konstrukcí, 1933. Převzato z: *Forum*, 1936.

Ladislav Machoň měl přispět kapitolou o soudobých úpravách, v níž chtěl vycházet ze své disertační práce věnované právě přestavbě Klementina, kterou na fakultě architektury obhájil v roce 1934 a mohl užívat titul doktora technických věd.⁸⁰ Kniha bohužel nikdy nevyšla.

V. etapa 1947–1951

Během 2. světové války se nedostatek místa ve skladištích ještě prohloubil, protože se do Klementina svázely knihovny ze zrušených státních institucí.⁸¹ Nový ředitel Jindřich Hrozný⁸² se i přes nepříznivé podmínky snažil dokončit původní Machoňův plán. Architekt tak v letech 1941–1942 rozkresloval přestavbu podkroví do Křižovnické a Platněřské ulice, promenádní chodbu a tzv. Fantovu kapli (trakt mezi hlavním schodištěm a křídlem do Platněřské ulice) na sklady knih. Na realizaci těchto prostor však došlo až po válce.⁸³

Už od roku 1946 jednalo ministerstvo techniky s Ladislavem Machoněm a dotčenými orgány o dalších potřebných úpravách Klementina. Prostorová tíseň totiž i přes navrácení některých knižních fondů původním majitelům přetrvávala, protože se sem svázely knihovny ze znárodněného majetku. Zároveň v objektu Klementina stále sídlila řada jiných institucí, jejichž prostory ještě nebyly vyklizeny.⁸⁴ Ministerstvo techniky chtělo navázat na původní Machoňův generální plán z roku 1924, ale sám architekt poukazoval na nutnost stanovit nový program knihovny, který by odrážel její současné potřeby. V roce 1947 jej sepsal prozatímní ředitel knihovny Josef Bečka⁸⁵ a kromě výše zmiňovaných skladů v něm požadoval také zřízení závodní kuchyně, bufetu a kuřárny pro návštěvníky a garáže.⁸⁶

22

K přednostním úkolům, které se musely stihnout do jubilejních oslav Univerzity Karlovy v dubnu 1948, ale patřilo hlavně vybavení Zrcadlové kaple pro potřeby pořádání výstav. Machoň pro tyto účely navrhl čtyři druhy vitrín a další potřebný nábytek a také jeho ideální rozmístění.⁸⁷ Do červnového Vsesokolského sletu téhož roku se opravily zanedbané historické sály a vyčistily fasády.

Přestavba dosud neupravených částí kvadratury včetně promenádní chodby na skladiště knih, rozkreslovaná už během války,⁸⁸ se realizovala až v letech 1947–1951 a završila tak více než čtvrt století trvající práci Ladislava Machoně na úpravách Klementina. Poslední plány přestavby už architekt kreslil jako vedoucí Krajského návrhového střediska Praha, jak byl jeho soukromý ateliér pojmenován poté, co jej předal do správy národního podniku Československé stavební závody.⁸⁹ V létě 1952 byl Ladislav Machoň zatčen a následně v zinscenovaném procesu odsouzen za sdružování proti republice.

■ Poznámky

⁸⁰ Ladislav Machoň obhájil svou disertační práci nazvanou *Přestavba Klementina k účelům „Veřejné a univerzitní knihovny a Technické knihovny“* v Praze dne 28. února 1934. Viz Archiv ČVUT, katalogy studentů 1933–1934. Machoň si svou práci k přípravě zmiňované publikace vypůjčil a již ji nevrátil. NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20130326/03, dopis Ladislava Machoně na fakultu architektury, 18. června 1935.

⁸¹ Viz Petr Voit, *Pražské Klementinum*, Praha 1990, s. 114.

⁸² Jindřich Hrozný (1885–1952) byl orientalista, československý spisovatel a knihovník. Od roku 1935 vedl v univerzitní knihovně oddělení zemských a celostátních povinných výtisků. V letech 1939–1945 zastával pozici ředitele Zemské a univerzitní knihovny, jak se instituce jmenovala během 2. světové války.

⁸³ Ladislav Zikmund-Lender nesprávně datuje přestavbu promenádní chodby již do III. etapy úpravy knihovny a uvádí, že „výrazně zasáhla do střešní krajiny Klementina“. Viz Zikmund-Lender (pozn. 3), s. 246–247. Promenádní chodbou se Machoň zabýval už od roku 1932, ale realizovala

23

se až v letech 1949–1951. Viz Milada Vilímková, *Stavebně historický průzkum Klementina čp. 190 a 1040-I*, SÚRPMO, Praha 1969, II. část, s. 135, Archiv IPR Praha. Její původní konstrukce byla vyměněna za železobetonovou, ale promenádní chodba „je nepochybně identická s altánem, budovaným v šedesátých letech 17. století“. Ibidem, s. 27.

⁸⁴ Sídlila zde knihovna germánského semináře a knihovna Národopisného semináře Univerzity Karlovy, dále knihovna Jednoty českých filologů, Státní knihovnická škola, Svaz českých knihovníků a část Parlamentní knihovny. NTM, AA, fond 26 – Machoň, 20110513/02, Zápis ze schůze o úpravě Klementina, 31. března 1947.

⁸⁵ Josef Bečka (1894–1955) byl knihovník, literární historik, překladatel, bibliograf a lexikograf. Během 2. světové války stál v čele Slovanské knihovny. Mezi lety 1945–1948 působil jako ředitel univerzitní knihovny.

⁸⁶ NTM, AA, fond 26 – Machoň, 20110513/02, Josef Bečka, Rámcový program chystané stavební úpravy Klementina, 10. června 1947.

⁸⁷ Viz NTM, AA, fond 26 – Machoň, 20060308/01 a 20101025/05. Ladislav Machoň a Augusta Müllerová vitríny využili při návrhu výstavy A. S. Puškina pořádané Svazem československo-sovětského přátelství v roce 1949 u příležitosti 150. výročí spisovatelova narození. Viz NTM, AA, fond 81 Ladislav Machoň – Augusta Müllerová, 20070809/04, 20090820/09, 20090820/10 a 20081011/50.

⁸⁸ V případě Promenádní chodby uvažoval Machoň také o jejím půdorysném rozšíření a zvýšení o jedno patro, přičemž by prostor skladiště osvětloval pás členěných oken z obou stran. Úprava promenádní chodby nakonec spočívala pouze ve výměně konstrukcí. Viz NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20101025/06 a 20101025/07.

⁸⁹ Viz NTM, AA, fond 86 – Klementinum, 20101025/06.

Vznik samostatného Československa a s tím spojené sociální reformy výrazně proměnily přístup památkové péče k údržbě uměleko-historických objektů. Před 1. světovou válkou závisela údržba památek na původních majitelích především z řad šlechty a církve. Ideál představovalo až pietní uchovávaní v původním stavu a funkci. Majetkové přesuny způsobené pozemkovou reformou postavily stát před nutnost se o nově získané památkově cenné budovy postarat. Finanční náročnost takového úkolu však v podstatě znamenala nezbytnost ospravedlnit rekonstrukci památky tím, že se pro ni najde praktické využití.

Tento konsenzus panoval nejen mezi předními památkáři, ale i mezi širší odbornou veřejností. Zatímco Zdeněk Wirth viděl v novém účelu stavby „*legitimaci k dalšímu trvání*“, ⁹⁰ podle historika umění Františka Kovárny dokonce památka „*nabývá praktickým použitím svého raison d'être*“. ⁹¹ Pro Václava Wagnera představovala památka stále živý organismus, nikoliv překonaný doklad minulosti, a jejím „*zpřítomněním*“ se skutečným životem jí chtěl zajistit také budoucnost. ⁹² Rozhodnutí využít historických budov pro československé státní instituce svědčí nejen o určitém racionálním nazírání na problematiku starosti o památkový fond, ale také o vědomém navázání nově ustanovené republiky na svou historii, přestože se vůči některým jejím údobím ideově vymezovala. Proměna bývalé jezuitské koleje spojené s „dobou temna“ v národní knihovnu vlastně reprezentuje masarykovskou myšlenku demokratizace společnosti.

Rovněž se tím československá památková péče stavěla do pozice zachránce uměleko-historického dědictví, jež častokrát monarchie pouze utilitárně využívala. „*Tímto způsobem bylo z bývalého ponižení k nové slávě vyneseno několik významných architektur, především hrad pražský, kolej klementinská a černínský palác*“, ⁹³ vyzdvihl Zdeněk Wirth trojici vzorových meziválečných rekonstrukcí. ⁹⁴ Vzájemné srovnání těchto tří úprav není úplně jednoduché už proto, že má každá z těchto staveb jinou uměleko-historickou hodnotu, původně sloužily poněkud odlišným účelům a různil se i stav jejich zachování. Také nové využití ovlivnilo způsob jejich rekonstruování. Pražský hrad jako tradiční sídlo českých králů měl být konzervován, ale použitím soudobých architektonických vstupů se měl přeměnit v moderní prezidentskou rezidenci. ⁹⁵ Černínský palác, který byl vybrán jako reprezentační budova ministerstva zahraničních věcí, byl výrazně poškozen adaptací na kasárna v polovině 19. století. Jeho úprava tedy směřovala k rehabilitaci jeho pů-

vodní podoby včetně celkového výtvarného scelení pomocí novotvarů. Pro samotné úřadovny měla sloužit přístavba postavená kontrastně v moderní architektonické formě. ⁹⁶ Oba výše zmíněné objekty představovaly nejprestižnější státní zakázky a jejich rekonstrukci dozorovala umělecká komise.

„*Na rozdíl od hradu a Černínského paláce dávaly úkoly Národní a universitní knihovny projektantu nejrozmanitější povinnosti od konzervace a restituce původního stavu (v Zrcadlové kapli) až k užití původních prvků v nové prostorové funkci (trámový, raně barokní strop v technické knihovně) a k vlastním soudobým výtvorům (nový sál čítárny)*“, ⁹⁷ shrnul rekonstrukci Klementina Václav Wagner. Úprava pro potřeby knihovny vyžadovala provozně a technicky náročnější řešení kvůli ukládání a cirkulaci knih. Architekt měl také k dispozici nižší finanční prostředky, proto se nemohlo realizovat všechno vnitřní vybavení podle plánu. Zároveň ale zůstávala přestavba poněkud „ve stínu“ hlavního zájmu a Zdeněk Wirth s Ladislavem Machoněm tak mohli vytvořit vzorové dílo moderní památkové péče, aniž by se museli tolik podřizovat kompromisním řešením.

Ladislav Machoň přiblížil svůj postoj k památkovým rekonstrukcím v přednášce nazvané „*Jak upravuje moderní architekt stavební památky*“, ⁹⁸ v níž lavíruje mezi Wirthem zastávanou konzervační metodou a Wagnerovým syntetickým přístupem, a svým způsobem tak ukazuje na pošetilost jejich vzájemného sporu. ⁹⁹ Machoň v úvodu obhajuje konzervační metodu, která umožňuje památce nést i v budoucnu charakter svého vývoje. Architekt má podle něj pochopit a ocenit ducha památky a respektovat její tvarovou mluvu. Úprava má vycházet ze soudobého stavu a „*musí býtí další etapou jejího plynulého vývoje*“, ¹⁰⁰ při níž však architekt použije moderní architektonický výraz. Machoň také apeluje na nutnost vrátit památku užitečnému životu za cenu vhodných úprav a přístaveb. „*Vždy musí však vzniknout jednotlý celek, který nejen svým účelem, ale i výtvarně musí mítí jednotící myšlenku koncepcí. Památka nesmí být suše doplňována náhodnými formami, nýbrž stmelena s novostavbou naplněná formou dnešního ducha*“, ¹⁰¹ obrací se Machoň k památkové syntéze.

Názorové neshody Zdeňka Wirtha a Václava Wagnera, které eskalovaly na počátku 40. let formou přednášek a článků, shrnula architektka Augusta Müllerová v časopise *Architektura ČSR*. Autorka deklarovala požadavek praktikujících architektů na vyjasnění pojmů nezbytných pro další tvůrčí práci: „*Jak bylo již dříve řečeno, mnoho odchylek od jádra debaty a mnoho neujasněností v pojmech vedlo k tomu, že nebylo lze jasně odlišiti oba směry, ba zdálo se*

mnohdy, jmenovitě při konkrétních příkladech restaurování budov, že vlastně ani dvou směrů není. Spíše bychom mohli z celkového dojmu říci, že chce Dr. Wagner dosavadní praxi „geniálně improvizovanou“, jak řekl sám o práci Dra Wirtha, podložit přesným, vědeckým i uměleckým názorem“. ¹⁰²

■ Poznámky

⁹⁰ Zdeněk Wirth, Stavební památky v dnešním životě, *Horizont* V, 1931, č. 33–34, s. 187.

⁹¹ Viz Kovárna (pozn. 76), nestránkováno.

⁹² Václav Wagner, Staré umělecké dílo a jeho ochrana v přítomnosti a budoucnosti, *Zprávy památkové péče* VI, 1942, seš. 4, s. 42.

⁹³ Zdeněk Wirth, Černínský palác v Praze, *Umění* IX, 1936, s. 257.

⁹⁴ V letech 1922–1926 si Česká obec sokolská nechala podle projektu architekta Jana Krásného rekonstruovat Michnův palác (neboli Tyršův dům) a přistavět k němu budovu tělocvičny. Za přispění profesora Vojtěcha Birnbauera byly odhaleny a následně zakonzervovány pozůstatky pěti stavebních období. Tento analytický přístup k restaurování památek ale nezískal podporu odborných kruhů.

⁹⁵ Zdeněk Lukeš, Damjan Prelovšek, Tomáš Valena (edd.), *Josip Plečnik, architekt Pražského hradu*, Praha 1997.

⁹⁶ Různé památkové přístupy Pavla Janáka při adaptaci jednotlivých částí Černínského paláce viz Kateřina Finková (Samojská), Rekonstrukce Černínského paláce, in: idem, *Architekt Pavel Janák, rekonstrukce památkových objektů* (diplomní práce), Ústav pro dějiny umění FF UK, Praha 1993, s. 48–81.

⁹⁷ Václav Wagner, Úprava Pražského hradu, Černínského paláce a Klementina 1919–1936, *Zprávy památkové péče* I, 1937, seš. 7, s. 3.

⁹⁸ Ladislav Machoň, Jak upravuje moderní architekt stavební památky, *Architektura ČSR* II, 1940, s. 151–154.

⁹⁹ Více viz Jolana Vojtková, Spor se Zdeňkem Wirthem, in: idem, *Václav Wagner – ochrana památky jako uměleckého díla* (diplomová práce), Katedra dějin umění FF UPOL, Olomouc 2012, s. 65–77.

¹⁰⁰ Viz Machoň (pozn. 98), s. 151.

¹⁰¹ Ibidem, s. 151.

¹⁰² Augusta Müllerová, Ochrana památek dnes a v budoucnu, *Architektura ČSR* IV, 1942, s. 103. Nelze souhlasit s domněnkou Ladislava Zikmunda-Lendera, že se v tomto článku „*Machoň a jeho žena Augusta Müllerová překvapivě přiklonili k památkové syntéze*“ a také že „*Wagnerovy požadavky na dotvoření památky (...) Machoňovi plně podporují*“. Viz Zikmund-Lender (pozn. 3), s. 244. Text podepsaný jen Müllerovou (dvojice běžně publikovala společně) pouze popisuje dosavadní vývoj sporu mezi Wirthem a Wagnerem. Přestože byli Machoň s Müllerovou v této době partneři, není možné doložit, že by se architekt na textu – byť ideově – podílel. Názor „*Machoňových*“ by v této době reprezentoval mínění Ladislava Machoně a jeho první manželky Bohumily, roz. Zikmundové (1890–1965). Augusta Müllerová se za Ladislava Machoně provdala až v roce

24

25

Obr. 24. Hlavní čítárna technické knihovny na místě bývalého jezuitského divadla s původním malovaným stropem, 1933. Převzato z: Forum, 1936.

Obr. 25. Prostor lístkového katalogu technické knihovny s promenádou, 1933. Převzato z: Forum, 1936.

Oním příkladem, který ukazuje v podstatě tytéž postoje obou památkářů, je podle Müllerové právě „vzorná syntéza Klementina“. Srovnáme-li vzájemně Wirthovo a Wagnerovo hodnocení této rekonstrukce, musíme dát Müllerové za pravdu. Vnější vzhled Klementina, které zůstalo zachováno intaktně, se v podstatě nezměnil. Kromě novostavby čítárny se částečně proměnila pouze střešní krajina, a to z důvodu vestavby skladů v půdních prostorech.¹⁰³ Doplnění sedmi nových a tvarově soudobých vikýřů orientovaných do Platněřské ulice oba shodně oceňují. Wagner k tomu napsal: „Nový krov z nespalného materiálu, společně s vložením nových místností do střešního prostoru vedle vikýřových pokojů původních, dovolí zříditi nástavbu v tendencích architektonického řešení pouze s použitím moderních tvarů v členění hmoty, jinak analogické formě původní...“¹⁰⁴ Wirth hodnocení doplnil slovy: „obnovení původního architektonického rytmu do ulice Platněřské zbudováním sedmi nových vikýřových štítů, shodných jen ve hmotě, měřítku a celkovém dojmu s původními, na této straně zachovalými štíty, ale v plastickém detailu O. Gutfreunda úplně původních, patří ke kompromisům, k nimž moderní ochrana památek neváhá sáhnout, aby velikému celku zachovala kompoziční jednotu a výsledný dojem.“¹⁰⁵ Dále oba, Wagner i Wirth, ocenili dispoziční řešení, které muselo spleť chodeb, sálů a cel proměnit ve fungující organismus s odděleními i provázanými provozy pro čtenáře a knihovníky. Shodují se také na nelehké pozici architekta. Podle Wirtha

měl Machoň „úkol velmi nesnadný a bylo zapotřebí mnoho taktu a sebezapření, aby se moderní projektant neuplatnil na škodu vynikající stavební památky“.¹⁰⁶ Podle Wagnera je právě „míra sebezapření“ jedním z měřítek práce architekta při úpravě památek.

Památková kritika

Výrazně kriticky se vůči Machoňově představě vymezila historička umění Milada Vilímková, jejíž badatelskou doménou bylo baroko a která v roce 1969 zpracovávala stavebněhistorický průzkum Klementina. Ve shrnutí stavebního vývoje objektu uvádí: „Daleko závažněji než úpravy klasicistní zasáhly do organismu barokní jezuitské koleje úpravy pro Universitní knihovnu...“ a pokračuje: „Jejich hodnota je ryze účelová a pro architektonickou hodnotu celého komplexu nejsou v žádném případě přínosem.“¹⁰⁷ Vilímková sice připustila, že vestavba železobetonových stropů a krovů byla nezbytná kvůli nosnosti a požární bezpečnosti, ale negativně hodnotila rozšiřování půdních prostor pomocí vestavěných mansard i vybudování technických zařízení jako výtahy nebo toalety. Nejvíce rozporovala kompletní změnu dispozice východního křídla pro technickou knihovnu, a to včetně vzniku nízkého přízemí kvůli vestavbě mezaninu. Za citlivé považovala umístění nové čítárny a ocenila také doplnění sedmi vikýřů orientovaných do Platněřské ulice. V závěru Vilímková shrnuje: „Je tedy budova Klementina výmluvným dokladem toho, že i při dobrých úmyslech nám zanechávají rekonstrukce historických objektů řadu nedořešených anebo falešně řešených problémů.“¹⁰⁸

Současná „revitalizace“

Už během 50. let se začalo ukazovat, že kapacita Klementina nebude vzhledem k dosud nevídanému rozvoji knižní produkce stačit. Od

následující dekády se proto v podstatě nepřetržitě řešila potřeba nových prostor, ať už formou přístavby, novostavby nebo adaptací některé okolní budovy,¹⁰⁹ a knižní fond musel být zčásti deponován do různých mimopražských depozitářů. Nedostatek místa nevyřešila ani výstavba centrálního depozitáře v Hostivaři dokončená v roce 1995.

Pod vedením ředitele Vlastimila Ježka zahájila Národní knihovna jednání s představiteli města a vlády ohledně financování a vhodného umístění nové budovy, pro kterou byl vybrán pozemek na Letné. V roce 2006 vyhlásila knihovna mezinárodní architektonickou soutěž, z níž vzešel vítězný návrh architekta Jana

■ Poznámky

1947 (Národní archiv ČR, fond státní správy 1918–1945, pobytové přihlášky).

¹⁰³ Celkový počet vikýřů se z důvodu lepšího osvětlení skladů zvýšil, jejich tvar však kopíruje původní stav. Nové jsou vikýře zakončené plochou střešinou například kolem arkádového nádvoří. Viz například pohled na Klementinum z roku 1740 od F. B. Wernera.

¹⁰⁴ Viz Wagner (pozn. 92), s. 2.

¹⁰⁵ Viz Wirth (pozn. 4), s. 71.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 71.

¹⁰⁷ Viz Vilímková (pozn. 83), s. 134.

¹⁰⁸ Viz Vilímková (pozn. 83), I. část, s. 91. K takovému hodnocení je však třeba dodat, že Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO) byl ve svém přístupu k hodnocení architektonického dědictví konzervativní a stavbami vzniklými po roce 1840 se většinou v pasportizaci pražské památkové rezervace vůbec nezabýval. České dějiny umění zároveň v této době začaly meziválečnou architekturu teprve objevovat.

¹⁰⁹ Více viz Kateřina Hekrdlová, Složitá cesta k nové budově Národní knihovny ČR, *Knihovna XVIII*, 2007, č. 1, s. 43–54. Dostupné online: <http://oldknihovna.nkp.cz/knihovna71/hekrlo.htm>. Vyhledáno 22. 9. 2016.

Kaplického a jeho ateliéru Future Systems.¹¹⁰ Následné spory o regulérnost soutěže a také nejednoznačné přijetí Kaplického organické architektury širší veřejností zapříčinily nezdar celého projektu novostavby knihovny.¹¹¹ Ministerstvo kultury se proto v roce 2008 rozhodlo rekonstruovat pro účely knihovny areál Klementina. Téhož roku proběhlo výběrové řízení na zpracovatele projektové dokumentace, jež vyhrála firma Metroprojekt.

Současná revitalizace Klementina¹¹² vychází samozřejmě především z knihovnických požadavků a reaguje i na celkovou proměnu knihoven v digitální éře. V době, kdy lze řadu informací dohledat na internetu a kdy jsou knihy a periodika digitalizovány, přestávají knihovny sloužit jako „rušná skladiště“ s tichými studovnami, kam přicházejí pouze registrovaní čtenáři. Hlavní myšlenkou revitalizace Klementina je otevřít celý areál více pro veřejnost. Nejde pouze o rozšíření studijních ploch k různorodým účelům (například práci ve skupině), ale také o zpřístupnění historicky cenných interiérů v rámci muzeálních prohlídek. Zmenší se celkový počet knih uložených v Klementinu, což je způsobeno mimo jiné zrušením depozitářů v historicky cenných částech a také odstraněním regálů z chodeb.¹¹³

Doposud v letech 2010–2011 proběhla první etapa revitalizace, která se týkala části mezi Platněřskou ulicí a Mariánským náměstím, Zrcadlové kaple, Barokního sálu a astronomické věže. V současnosti se dokončuje druhá etapa započatá v roce 2012, během níž se upravují prostory v traktu do Křižovnické ulice a v křídle mezi réвовým a studentským nádvořím. Obě etapy projektovali architekti Hana Vermachová a Miroslav Rous a inženýr Pavel Burian z Metroprojektu.

Klementinum od Machoňovy adaptace neprošlo většími úpravami, čemuž přirozeně odpovídá jeho technický stav. Vedle výměny všech instalací, elektrických rozvodů a technických zařízení bylo potřeba některé části Klementina zpevnit tahly, protože se klenby pod tíhou depozitářů rozestupovaly. Podkrovní skladiště procházejí kompletní modernizací, aby odpovídala současným standardům. Jsou odstraňovány veškeré vestavby, vyměňována okna a zaváděn automatický dopravní systém na knihy. Historické místnosti procházejí restaurováním a prováděn je také archeologický průzkum.

Přestože ani projektová dokumentace prvních dvou etap vypracovaných Metroprojektem neproběhla beze změn stran památkové ochrany, návrh třetí etapy Národní památkový ústav neschválil. Národní knihovna proto zadala na základě výběrového řízení zpracování studie poslední fáze ateliéru Architekti Hrůša a spol.¹¹⁴ Realizace této třetí, spojené etapy (původně

mělo být etap pět) je plánována na léta 2017–2018 a zahrnuje větší část traktu do Platněřské ulice, křídla kolem hospodářského dvora včetně refektáře, halu služeb a křídlo do Mariánského náměstí a Seminářské ulice. Právě tato poslední fáze nejvíce ukazuje, že autoři návrhu ani současná památková péče nepovažují Machoňovu adaptaci Klementina za svébytnou uměleckou vrstvu, ale pouhou utilitární úpravu. Probíhající revitalizaci Klementina lze shrnout do dvou bodů: vytvořit moderní a komfortní knihovnu, otevřenou široké veřejnosti, a navrátit jezuitskému areálu jeho původní raně a vrcholně barokní podobu.

Dva Machoňovy nejvýraznější vstupy budou v podstatě setřeny, respektive zničeny. Hala služeb získá nový vstup ze strany od astronomické věže a zcela se změní její vnitřní řešení. Přibude schodiště vedoucí na ochoz, ale také do suterénu. Prostor současného vestibulu se šatnou bude degradován na pouhé skladiště sloužící absenční výpůjčce. Průchodem do dalších částí knihovny se stane dnešní manipulační chodba. Réвовé nádvoří se má přiblížit co nejvíce původnímu konceptu hladké fasády s hlubokými arkádami od Carla Luraga. Machoňovo zasklení s hustým rastrem, které se nachází v lici, nahradí velká otevíratelná okna zasunutá do hloubky pilířů. Architektem navržený nábytek je památkově chráněn, což ale znamená, že nebude uklizen do depozitářů a nahrazen soudobým.

Východní trakt sloužící dříve technické knihovně rozhodně ve své době patřil k památkově problematickým zásahům do Klementina. Za neméně spornou lze považovat současnou snahu přepatrovat objekt do „originální“ vrcholně barokní podoby.¹¹⁵ Doprostřed křídla se vrátí čtyřramenné schodiště, ale například zůstane Machoněm vestavěný mezanin. Tato změna vnitřní dispozice je především motivována zvětšením provozního zázemí knihovny. Jde tedy v podstatě o využití prostoru schodišťové haly, která kvůli tomu zanikne. Křídlo se však původním jednotraktem nestane a opět bude rozděleno na chodbu a přiléhající malé kanceláře. Proklamovaná potřeba provozních místností knihovny se tak ocitá v přímém protikladu s úpravou celého druhého patra s bývalou čítárnou s malovaným dřevěným stropem pro účely komerčního pronájmu.

Závěr

Rozhodnutí umístit národní a univerzitní knihovnu do Klementina lze samozřejmě dodnes považovat za rozporuplné. Adaptovat tento rozsáhlý barokní areál pro složitý knihovní provoz rozhodně nepředstavovalo ideální řešení. Zdeněk Wirth však k tomuto problému

přístupoval ze své pozice pragmaticky a uvědomoval si, že právě nová náplň může historicky cenné objekty zachránit. Je třeba Wirthovu prozíravou iniciativu ocenit i s přihlédnutím k péči o památky za minulého režimu. Machoňova úprava navíc, i přes nepředvídatelný rozvoj knihovnictví, zůstává stále funkční. A lepší umístění než v samotném srdci města si nemůže knihovna dodnes přát.

Ladislav Machoň pracoval na přestavbě Klementina více než čtvrt století a jeho zásah rozhodně představuje originální a umělecky hodnotný vstup, který se stal jeho přirozenou součástí; a to přesto, že můžeme rozporovat některé jeho dílčí zásahy. Za odborného dohledu Zdeňka Wirtha zde vznikla vzorová dobová rekonstrukce památkového objektu, o to reprezentativnější, že se na její podobě shodoval i Václav Wagner.

Současný postoj památkové péče k Machoňově přestavbě považuji za velice nešťastný, protože ukazuje, že stále ještě nedokáže docenit moderní vstupy do historických staveb. Tím spíš, že současná revitalizace i přes svůj obrovský rozsah žádný originální autorský přístup nepřináší. Snaha o navrácení památky do jejího původního stavu zůstává i přes dostatek dochovaného plánového materiálu spíše zachranným řešením, nedostává-li se žádného jiného. Není-li navíc prováděno v maximálním možném rozsahu, stává se vlastně jen dalším novodobým vstupem. Důvodem, proč je Machoňova adaptace přehlížena, může být nedostatečné odborné zhodnocení jeho rozsáhlého architektonického díla. To však současnou „revitalizaci“ nelegitimizuje.

■ Poznámky

110 Více viz Kateřina Hekrdlová (et al.), *Okno nad Prahou, Knihovna pro třetí tisíciletí*, Praha 2007.

111 Více viz Rostislav Švácha, Soutěže, in: Lubomír Konečný (et al.), *Od kabaly k Titaniku*, Praha 2013, s. 228–232.

112 Za laskavou možnost nahlédnout do materiálů týkajících se revitalizace Klementina děkuji dnes již bývalému řediteli Národní knihovny ČR Petru Kroupovi.

113 Knihy budou uloženy v rozšířeném depozitáři v Hostivaři.

114 Další stupně projektové dokumentace zpracuje opět Metroprojekt, protože byl vysoutěžen na celou revitalizaci v roce 2008.

115 Autor tohoto křídla Klementina není jistý, bývá připisováno Kiliánu Ignáci Dientzenhoferovi nebo Františku Maxmiliánu Kaňkovi. Viz Nevimová (pozn. 5), 2001, s. 52–54.